

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1962

Tidig vår på Skansen.

An early spring view from the open-air museum

Skansen in Stockholm.

Foto Refot, Stockholm.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagets färgbild visar Linnés Hammarby
med trädgården i sitt flor.*

*On the cover Carl von Linné's homestead Hammarby
with the garden in blossom.*

Foto Åke Grundström, Stockholm.

Se Olof H. Sellings uppsats Arkiatern på Hammarby i denna årsbok.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1962
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm*

NILS EDVARD HAMMARSTEDT SOM FRILUFTSMÅLARE

av Sten Lundwall

Nils Edvard Hammarstedt (1861—1939), intendent vid Nordiska museet och föreståndare för dess allmogeaavdelning, har kallats den egentlige grundläggaren av den nyare etnologiska forskningen i vårt land och den man som först av alla gav Nordiska museet dess karaktär av vetenskaplig institution. Denne banbrytare på etnologiens fält ägnade sig emellertid först åt måleriet. En samling brev från Hammarstedt åren 1884—1925, ställda till hans vän artisten Carl Kjellin, överlämnades 1960 som gåva till Nordiska museet och kastar ett nytt ljus över hans intresse för konsten.

Efter studier vid E. Perséus målarskola uppehöll sig Nils Edvard Hammarstedt åren 1884—85 i Düsseldorf. Denna stad hade då spelat ut sin ledande roll från närmast föregående decennier, men skenbart stod alltjämt konstnärslivet där i yppig blomstring. Inte minst föreföll det så vid karnevalen och på maskeraderna. Hammarstedt deltog i ett *Schützenzug*, arrangerat av en *Kongoschützenverein*. "Vi voro svarta i synen som själfva öfversotarn, med ullperuker och uniform i alla möjliga brokiga färger." I breven till sin barndoms- och konstnärsvän i hemlandet, Carl Kjellin, tecknade Hammarstedt pittoreska interiörer och stilleben i ord. Han skrev om *Schiffergesellschaft* i Lübeck, att det var alldeles så som de holländska målarnas skildringar. "Skeppsmodeller i taket, brunrökta målningar på väggarne; groteska sniderier i ek, rök från pipsnuggor (och cigarrer), — gamla lyktor i taket osv." Rembrandt och Teniers voro holländska målare i Hammarstedts smak, men ännu högre ställde han flamländaren Rubens, som för honom framstod som den störste av målare, "primus inter pares".

Hammarstedt kom i Düsseldorf snart att få nog av den bruna färgen. Han fördömde redan första året alla korvätande tyskar, som åto brunt, drucko brunt och målade brunt. På de brunmålade artisternas bekostnad framhöll han Uhde, som "målar stiligast som en äkta fransman, grått och flott". Av de äldre svenska målarna, som uppehöll sig i Düsseldorf, omnämner han Nordenberg, Jernberg, Fagerlin och Nordgren, och av de gamla norrmännen Gude. "Här skall du tro, att det vankas konstverk på utställningarna af det gamla goda slaget bruna och polerade, men det fins äfven utmärkta saker. Skandinaverna skämmas ej för sig. Gude har sändt hit en bit, som är utmärkt vacker. På honom kan man se, att man ej behöfver bli föråldrad, fast man blir gammal."

Två av de norska målarna kommo, tycker man sig förstå, att för Hammarstedts vidare inriktning få en avgörande betydelse. Den ene var Werenskiöld — "han tecknaren till Asbjörnsen".¹ Werenskiöld överförde den norska skogsmystiken till Hammarstedt. Den andre var Thaulow. Genom honom skulle Hammarstedt gripa skogens verklighet. Han rådde Kjellin att måla myrar och mossar och fall och kolbottnar och strömmar — "det kan Thaulow" — och att måla bönder och kolare och fiskare. Med Werenskiöldinslaget sammanhänger Hammarstedts beundran för den Viktor Rydberg, som skrev Skogsrået, med Thaulowinslaget hans beundran för Runeberg och för Jägardagbokens Turgenjev.

Hemma från Düsseldorf återfinnes Hammarstedt i sin fädernebygd uppe i de västmanländska skogarna hösten 1885. Han är beväpnad med sin bössa men också med sitt målaröga.

Soln har just gått ned och näjden ligger svept i en grå fuktig dimma som stiger upp ur den rägnvåta marken och liksom flytande breder ut sig över nyplöjda violettsvarta åkrar och åkrar gula av sädesstubb, där ännu havreskylarne stå kvar slokiga, våta och spridande en lukt kring sig av multnande halm. Det mörknar hastigt och i samma grad som det mörknar tilltar månen i ljusstyrka, där han grönvit och med obestämda konturer skimrar fram ur tåknet på den jämngrå himmelen. — Alla föremål bli mörkare och dimmigare med konturer som liksom upplösa sig i den våta aftonens höstluft. — Och så faller jag i tankar och börjar fantisera — det är dumt på jakt, men jag vet ej av det förr än jag är inne i någonting à la Asbjörnsens sagovärld.

Den genomförda pleinairismen i Turgenjevs maner förbereder de konturlösa skepnadernas entré ur folksagan.

Skogsstämmingarna med människorna och kulturelementen i

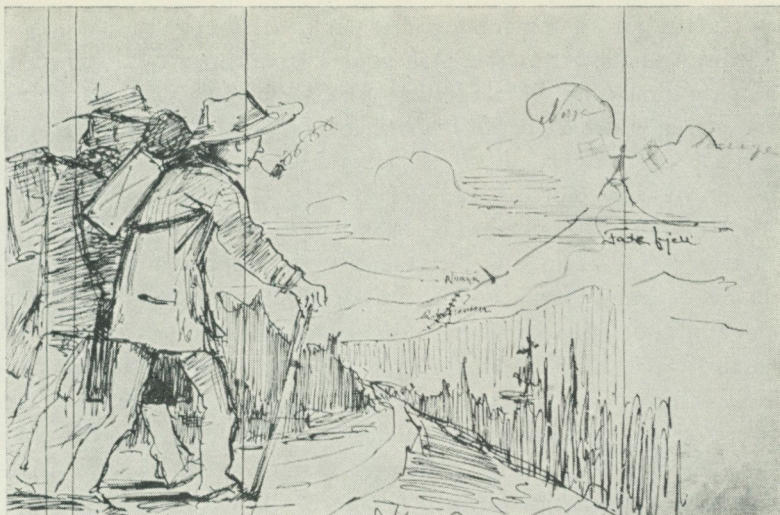
Nils Edvard Hammarstedt 1883. Blyertsteckning i skissbok av Elias Erdtman. Ägare professor Gunnar Erdtman, Bromma.

hembygden utgöra den ena leden till Hammarstedts museigärning. Den andra utgöres av exotismen. I ett brev, daterat i november 1888, omnämner Hammarstedt sitt beslut att kasta målarpenslarna. Han umgås lekfullt med vissa planer att bli plantageägare i Florida eller Kongo. Som en förberedelse studerar han Djurens Verld. Den 11 februari 1889 kombinerar han Florida och museiyrket. "Jag har hållit på och läst Brehm om ormarne — å blivit — — — livad för Florida — — —. Jo, rota där i Florida —

samla å gå på — å så ge ut en resebeskrivning å så försöka få plats ve nå museum (etnografiskt inte naturvetenskapligt) åller å bibliotek — ja, åller å stanna kvar där ute — — —." Samtidigt visar han sig intresserad av svensk kulturhistoria. "Tåcken där svensk ortbeskrivning, arkeologi, resebeskrivning, visor, bonde- och sedeliv — — —." Han ger Kjellin i uppdrag att se efter "om det finns några av gammalt tryck-datum, som behandla Sveriges natur- folk- sede- och kulturhistoria — — — Linnés resor och tåcke där jobb". I april samma år yppar han sina planer att skriva till Artur Hazelius och fråga om det fanns någon plats vid Nordiska museet. Han återkom till ämnet den 10 maj. "Ja, man skulle väl orda med Hazelius och höra sig för å bli folk."

Vi följa ej längre Hammarstedt på hans väg till Nordiska museet — han antogs som extra ordinarie amanuens 1890 — och till den vetenskapliga gärning, som belönades med hedersdoktoratet i Uppsala 1907. Vi ta i stället vid, där han slutade som målare, och återge några tavlor, som han kanske skulle ha målat, om han hade fortsatt att måla. Han var själv medveten om vad artistperioden betytt för hans liv. Så sent som 1917 uttryckte han sin tacksamhet mot Gudarna "för bohemtiden, som dock lärt mig att se färg i livet".

Ännu 1888 ägde Hammarstedts motivkrets en påtagligt internationell anstrykning. "Zigenare i vår hästhage. — — — Rågn-dusk, gråmulen tallskog, grå gårdesgård, smutsig väg med spår, vattpussar, tistlar, smutsiga tålt, röda sjalar, ljusblå rök, svarta ögon, åldar, ungar, skratt, skrik, larm. — — — Indiskt, spanskt, franskt, sydåändskt fata morgana ibland Norrby² gamla talar — — —." Skogsrået anas i gestalten av en ung zigenerska, en Singoalla, som Hammarstedt ger namnet Maritza. "Du skull ha sitt na, när hon satt på vangen, när dom bar åv — — — komma och fara, det är zigeunerleben å målarleben må för råsten." Hammarstedt tänkte utnyttja den impressionistiskt uppfattade Singoallatavlan som författare, då han inte hann måla den. "Ska bli etwas noch nicht dagewesenes i boken — — —." Boken ifråga skulle handla om friluftsliv. Formatet planerades "stort som Bååts dikter". Innehållet skulle bestå av "små eleganta bitar" både i ord och bild: Vid skymningsbrasan, På fiske, Skytte för bulvan,

Målaren Edv. Hammarstedt och eleven vid Konstakademien Carl Kjellin på vandring mot Faxefjäll 1883. Teckning i "Turistbok vid Karlsviks Hotell" (15/7 1883). Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund.

Vår, Ett rävdrev, Zigenarne, etc. Till julen 1888 hade emellertid redan flera böcker med liknande innehåll kommit ut. "Själva Strindberg är framme med något slikt — fiske, jagt, trädgårdsskötsel i skärgården — sitter åvritad på tittelbladet med en spade i näven." Naturalismens förtjänster predikades för Kjellin. I stället för nymfer rekommenderade Hammarstedt bondflickor som bada, i stället för fauner bondpojkar, som glutta fram. Han kritiserade Kronbergs Jaktnymf — "den är styv i färg — men det är varken idealism äller naturalism — för de ä ett stadskvins — de skulle vara en bondpiga".

Den nationella romantiken grydde. I maj 1889 råder Hammarstedt sin målarkamrat att dra sig "inåt vårt lands mer ursprungliga landsändar å leva dej in med folket där å måla — det är det högsta idealet för en svensk konstnär". Snoilskys italienska och Heidenstams orientaliska stycken i all ära, men dessa författare kunde dock ej mäta sig med Runeberg. Ej heller överträffade de Rydberg, vars nationella skaldskap framhölls av Ham-

marstedt i detta sammanhang. Det var de nationella motiven, som Kjellin nu hade att återge. Den bondska realismen får härmed en djupare dimension. "Måla kålare, å masar på forvåg å säterjäntor etc. etc., gör det å gör *de realistiskt, sant, styft* — det är riktigt det. Det blir nog poesi av sig självt. Lev in i det å språka med folket å gå på. Görs sådant där riktigt — då blir det överstyft. Å tag reda på det gammaldags brukliga, så att det kan leva än för en äftervärld. Värmland, Dalarne, osv., ja, Lappar med. — Å vill du ha vackra typer, tror jag du där (i Dalarne och Värmland) kan finna så friska och bra skönheter som någonstans — — — å varför inte även måla dem, som äro vackra. *Sanning* — inte låta inbilla sig att bara det fula är sanning ock inte håller tvärtom — — —." Ur Asbjørnsen-Werenskiolds, ur Thaulows och Viktor Rydbergs skogslandskap tränger Hammarstedt nu in i nittio-talets storsvenska barrskogar och råder Kjellin att göra detsamma. "Opp i skogarne med dig. — — — Bli skrockfull och fulladdad med spökhistorier. Klappa om säterjäntor. Gå på bond-danser på logarne." Sitt estetiska program sammanfattade Hammarstedt 1890 i utropet: "Realism à la Runeberg men inte à la Zola." Zorns sociala realism stötte bort honom.

Hammarstedt kände Zorn sedan gammalt. Han hade våren 1875 givit Zorn "den första undervisningen i oljefärgers tillverkning, målarduks preparering osv., hvilken undervisning omedelbart resulterade i ett mörklockigt och mörkögt studiehuvud." Nu mötte han honom åter, 1892, i Mora. "Här råkade jag på Zorn — — —, råkade få reda på att han var här och gick i vägen för Nordiska museet och köpte in härbren, så jag feck lov att ge mig tillen. Ja, där låg ett härbre, som han skulle låta föra upp. Åt middag hos honom, såg gumman mormor, du vet. Han höll på skar hennes porträtt i björk; — — —." Zorn välvde enligt Hammarstedt baksluga planer och spekulerade på att ordna ett ortsmuseum i Mora. "För övrigt höll Z. på och målade i olja, en marknadsscen från Mora, med figurer i modärna dräkter, nutidsbild — en stupfull pojke i förgrunden, som fallit pladask — för övrigt inga figurer ännu utom en nutidsklädd jänta, som sitter och stirrar på sin fallne kavaljer — värkan obehaglig. — Vet äj meningen. Ska det bli något à la Kroghs Albertine manne? ja sa ingenting, då ju

Landskap med vattendrag. Oljemålning på pannå, sign. av Edv. Hammarstedt 1885. Nordiska museet.

så litet ännu fans att döma av. Zorn är ivrig gammal dalkarlsivrare — talar dalska bättre än någon annan i hela Mora, hatar skollärare och präster såsom nivelleringsmännisjor osv. Skall därför möjligen den där tablån bli en tendensmålning? Så såg det nästan ut.”

Själv drogs Hammarstedt till relikterna av gamla tider. Från sin expedition till Venjan 1892 skrev han: ”Tänk att säckpipan (pipsättjen) är sen forna tider i bruk i dessa trakter, och så mycket annat åldrigt och ursprungligt sen. Rent av sagolikt. Där är hvarje hus en högstuga med sin gamla qubbstol och kronskorsten, och gubbarne gå i sina pälsar, långa, tysta och högtidliga som vålnader i vår tid från länge hänsvunne dagar.”

Denna ogrumlade sagovärld i verkligheten efterföljdes av i dunkel höljda skogsstämmingar, där skogsrået möter sjöfrun och näcken, där Viktor Rydberg möter Arnold Böcklin. Kjellin får 1894 nya råd, till att börja med väl inspirerade av Liljefors. ”Ja, kom med en frisk, styv, kraftig, stämningsfull skogsutställning — kolare, jägare och bondskyttar, tjärnar och myrar, tjädrar, rävar, orrar och hundar, och med skogens väkslande, underliga belysningar och litet tungsinta men dock friska prägel och med *trollväsanden* sen — ja, kära hjärtanes skynda dig och kom med

det — nu innan du blir förekommen — kom med skogsfrun i skog och sjöfru i tjärn, och näck i älv och älvor på myr.” Dessutom rekommenderas Kjellin att måla ”lyktflickor, något slags älvor, mörkalfer, som fladdra omkring och locka en arm sate ut i gungflyn.” Hammarstedt framhöll att Gerhard Munthe ej skulle vara rädd att så fritt behandla sägnen. ”Blågrå dimma och natt och öde myr och fladdrande, irrande, villande, lätta, trolska, bedårande små väsen, och galenskap i den förblindade och dårade ynglingens drag och hvarför icke något otydligt rotstubbvidunder lurande på bytet där borta i bakgrunden i kanten till tjärnen bland vassen.” Det är en målning helt i symbolismens anda. Hammarstedt återkom till ämnet i ett brev den 11 augusti 1895. Han skriver till Kjellin: ”Jag är ofantligt intresserad för din skogsfru. Alldeles ofantligt. Gör något riktigt urstyft — folkligt stämningsfullt, skogsromantiskt. Icke något tocke där Zornsfantom, som saknar all sagodager. Jag skulle vara rent förb. glad åt att få en av dina oljefärgsskisser till detta motiv. Rydbergs dikt Han Björn var en ung etc. synes mig ge den rätta stämningen.” Han sänder Kjellin ett ”mjältsjukt stycke” i förhoppning att det kan ge någon stämningsfläkt. Dikten, som bär titeln Skogsrån, publicerades i Iduns första nummer för 1895. Den återges här, med uteslutande av tre av stroferna.

*I skogens skymmande tempelsal,
där mossan är mjuk och luften sval
bland furornas pelargångar,
där möter du mig, du skogens rå;
vi sitta vid tjärnens strand vi två
och i drömmens nät du mig fångar.*

*Din blick är som skogssjön dunkel-klar;
din barm lik en näckeros vaggas bar;
ditt hår över skuldrorna svallar;
så sällsamt blek är din lena kind
som töcknet, som böljar för kvällens vind
mellan myrens tovigta tallar.*

— — —

*Gengångarlik över hedens ljung
framskrider älgen, skogarnas kung,
att hos dig en fristad finna,
än bär han sin krona med majestät,
fast från flämtande bringa vid hvarje fjät
han känner sitt blod förrinna.*

— — —
*Från bygden till enslig vildmarkstrakt
med sånger av dunkel trolldomsmakt
att ditt bräddade guldhorn tömma
du dårande lockar, du skogens rå.
Vi mötas i skymningens stund, vi två,
i skogens djupaste gömma.*

Den gengångarlike älgen är en gengångare från Elgskyttnarne. Den Runebergska älgen och det Rydbergiska skogsrådet skymta i en stiliserad kolonnskog av det slag som Georg Pauli införde i sin målning *Legend* 1890.

Den gåtfulla skogen med sin sugande lockelse utgör det dominerande motivet i Hammarstedts bildvärld under 1890-talets senare del. Naturens former bölja jugendartat in mot Stockholms utkanter, liksom på Eugène Janssons målning från Rosenlundsgatan 1895. Hammarstedt skrev i november 1897 till Kjellin från Surbrunnsgatan:

Du tycks ju nu vara gripen av skogens mystiska trollmakt. — Cefalopodmonstret, som ligger därinne, långt, djupt inne någonstans, och har sina grip-
armar utsträckta ända ut mot skogsbrynen, och som griper och drar till sig, tjugande och avskräckande. Jag har i ett poem dock givit honom en vackrare gestalt. — Ja, i myterna stå kvinnan, ormen och hydran hvarandra nära, ibland sammansmälta de till en kropp — ormkvinnan, ja, det är skogens genius — oemotståndligt tilldragande och hemskt fasaväckande. — Jo, jag känner honom även jag. Ibland, när jag känner höstblåsten svepa efter gatan här uppe i skymningen, när jag kommer från mitt arbete, tycker jag mig förmärka, att *han*, monstret, vågat sig in med sina griparmar ända in i staden, och jag känner en stark dragning till dit, där Fröding, som väl varit bekant med otyget, säger:

*Här kan sinnet slita det sista bandet,
som vid sorgen och lifvet band,
här går vägen fram till det skumma landet,
till det eviga intets land.*

Ja, jag har förnummit det där — under din och min tid här smet jag ut ibland på kvällarna och lade mig ensam på rygg i skogen straks utom staden här — — —.

A propos skogen. Det är inte ens många av våra skaldar, som förstått det där, som dock vårt folk så väl känner (n. b. skogsbyggens inbundna, grubblande men på samma gång djupgående och fantasifulla invånare). Geijer kände till det, men var för verksamhetskraftig och fick dessutom verksamhetsfält, som drog honom dädan. Rydberg kände det väl, men räddades genom verksamhetsfält. Fröding har känt det, och gått åt fanders, — — —. Ja, det är nog så. — Antingen nihilist eller vrak i städerna, det blir lotten för Pans dyrkare.

Efter sekelskiftet inträder en ny fas i Hammarstedts landskaps-tolkning. Denna kännetecknas nu ej av underkastelse under naturen utan av överblick över densamma, ej av intim beröring utan av avståndswerkan. Ljuset förjagar skuggorna. De höga furustammarna stå varmt färgade liksom på Herman Norrmans målningar. Hammarstedt skriver 1902 från Älvdalen, det landskap han älskar högst "av alla på hela jorden": "En hälsning från skogseldarnes förlovade land. — — — Ja, jag hälsar dig från dessa mörkblå bärg, från brusande älvar med hvitskummiga strimmor, från skogar med härliga höga furustammar, som stå varmrödgrula mot saftgrön undervegetation av granskog — — —." Han möter 1903 ett panorama i Ängermanland, stort, ljust och stilla, "höga berg och vatten i dalarnas sänkor, och ljus midnattshimmel och ängar nu i midsommarskrud, ja och hvita eller stundom rödmålade stora hus rundtom vid bärgens fötter och fotsluttningar, och ej ett ljud, — — —. Och dessa gårdar, som ligga där, äro de utan allt liv? Ja, de ligga såsom vore de alldeles livlösa runtom därborta. Det verkar trots sin skönhet, och med denna kontrasterande ljusa himmel, på något underligt sätt nedtryckande." De höga bergen och de vattenfyllda dalarna i stilla melankoli under en ljus himmel — det är också Hesselboms motiv. Det är Vårt land, år 1902.

Från de stora utsikterna till den klassicerande, avgränsade idyllen. Från den fria naturen till det egna hemmet. Hammarstedt kallade 1917 Horatius "en snart tvåusen årig själsfrände". Horatius villa och Carl Larssons Sundborn ligga båda nära vännen Kjellins boning vid Stäket. De nordiska lokalfärgerna brinna, men skogsräet har förvandlats till en dryad.

*Skön Naturen stod: en dryad
 nyss stigen ur badet,
 skön låg villan också:
 ett fogelnäste i grönska
 bäddadt, omflätadt af hvit kaprifol
 och slingrande vildvin,
 hvilket till hösten gömmer sin prakt
 af glödande purpur.
 Nu i stället, ett flammande
 festbål högt på terrassen,
 lyste valmon i brinnande glöd
 långt ut öfver fjärden.*

*Dröje trefnaden kvar i fogel-
 nästet vid stranden,
 ej blott i sommarens tid men
 äfven när furornas kronor
 digna af gnistrande snö och
 fjärdarna fångslas i isar!
 Värne då väggarna fast och tryggt
 mot köld och mot stormar,
 spride då brasan från husliga
 härden en lifvande värme;
 hinne då stundom ännu från
 "tummeliten" i skogens
 skimrande snår er en drill, ett
 kvitter af sommarens glädje.*

Den forne jägaren hade sedan länge varit en mediterande lärd. Redan 1889 hade Hammarstedt bekänt sin bristande rovlystnad och sin lust att inkognito leva med i naturens stora liv. Det var detta han gjorde på senare år. Särskilt tilldrogo sig sångfåglarna hans intresse. Säkerligen var han härvid influerad av A. T. Gellerstedts miniatyraktiga observationer från småfåglarnas värld. Hammarstedt beundrade denne målarpoet. Men hans betraktelser äro också samhöriga med intimismen inom dikt och konst åren omkring 1920.

Skogsrådet lockar honom nu med fågelsång. Han omtalar 1923 att en fågel suttit i hans körsbärsträd och sjungit uthålligt och inspirerat: "Jag tror, att det var en lövsångare (eller någon Sylvia). Jag såg honom väl, t. o. m. hur strupen arbetade, men kunde ej se färgerna mot ljuset. — — — Någon gärdsmyg var det dock näppeligen; den har nog en annan siluett. Kanske var det någon liten naturande, som sjöng sitt requiem?"

¹ Enligt en uppteckning efter ett samtal med Hammarstedt den 10 november 1927, som professor Gösta Berg låtit förf. ta del av, omtalade Hammarstedt för honom, vilket intryck Asbjørnsens Huldreeventyr gjorde på honom och hur dessa var det enda av folklig litteratur han egentligen kunnat läsa med nöje. Han talade också om hur han kom in i liknande sagostämning, när han gick ute i markerna och snön låg på träden och allt hade formation av mystiska djur och man nästan kunde bli skrämmd av att se sig om. Eller hur "skräppebladens" skuggor dansade på väggen i hans arbetsrum, när ljuset slog in från alla lyktorna på Lidingön.

² Hammarstedts fader, prosten N. O. Hammarstedt, var kyrkoherde i Norrby vid Sala.

Zusammenfassung

Nils Edvard Hammarstedt als Freilichtmaler

N. E. Hammarstedt, der 1890 beim Nordischen Museum angestellt wurde, und späterhin Vorsteher der Abteilung für Bauernkultur war, wurde der eigentliche Begründer der modernen schwedischen Volkskunde genannt. In dieser Eigenschaft erhielt er 1907 das Ehrendoktorat an der Universität zu Uppsala. Hammarstedt hatte ursprünglich die Absicht, Künstler zu werden und befasste sich unter anderem mit Malereistudien in Düsseldorf 1884—85. Eine Sammlung Briefe aus den Jahren 1884—1925, an seinen Jugendfreund, den Künstler Carl Kjellin gerichtet, und kürzlich dem Museum geschenkt, beleuchtet auf eine interessante Weise seine künstlerische Entwicklung, und insbesondere, wie sich seine Auffassung über die nordische Waldlandschaft im Takt mit den künstlerischen Zeitströmungen geändert hat, auch nachdem er selbst aufgehört hatte zu malen. Der Realismus der Düsseldorf-Schule und die nationalromantische Malerei um das Jahr 1890 erweckten das wissenschaftliche Interesse für die Volkskultur, das ihn auf die Museumsaufbahn führte.